

NINA DITMAJER

Apokrifna, parabiblična ali paratekstualna literatura?

V prispevku najprej opredeljujem tri pojme, ki se v zadnjih desetletjih uporabljajo za nekanonizirana judovska in krščanska besedila. Nihanje raziskovalcev še posebej med pojmom paratekstualna in parabiblična literatura vsekakor nakazuje, da ti pojmi še niso ustaljeni v svetovni znanstveni sferi. V drugem delu članka se posvečam novi monografiji bolgarske raziskovalke dr. Anissave Miltenove, ki je strokovnjakinja za staroslovanska literarna besedila. V svojem delu nam predstavlja nekatera apokrifna besedila, ki se pojavljajo v danes ohranjenih južnoslovanskih zbirkah, kar je vsekakor zanimivo branje tudi za slovenske raziskovalce in poznavalce srednjeveških besedil.

Ključne besede: apokrif, paratekstualna literatura, parabiblična literatura, psevdoepigraf, devterokanonične knjige

Predavanje prof. dr. Anissave Miltenove, predstojnice Oddelka za staro bolgarsko literaturo Inštituta za bolgarsko literaturo, z naslovom Južnoslovanske apokrifne zbirke, ki ga je izvedla na ZRC SAZU 24. septembra 2018, me je spodbudilo k razmišljanju o različnih poimenovanjih, ki so se v zadnjem času pojavila v akademskih krogih ter označujejo nekanonizirana judovska in krščanska besedila. V slovenskem prostoru smo za tovrstno literaturo vajeni uporabljati pojme, kot so apokrifi, psevdoepigrafi in devterokanonične knjige.

Pojem apokrif izhaja iz grške besede *apokrypha*, ki označuje skrite stvari, skrivnosti. Za protestantske skupnosti, ki so prevzele zgodnji judovski kanon, so apokrifne tudi

nekatero knjige Stare zaveze, ki jih priznavajo katoliški in vzhodni ortodoksni kristjani. Tako v slovenski ekumenski izdaji *Svetega pisma* (1974) najdemo t. i. devterokanonične knjige na koncu Stare zaveze: Tobit, Judita, Estera (grška), Prva knjiga Makabejcev, Druga knjiga Makabejcev, Knjiga modrosti, Sirah, Baruh, Jeremijevo pismo, dodatki k Danielu. Nekatero ortodoksne cerkve pa priznavajo še druge starozavezne knjige, ki jih ne najdemo v katoliškem kanonu, npr. Knjigo jubilejev, Enoha.

Druga skupina apokrifov so t. i. psevdoepigrafi (*pseudepigraphon*). Pojem je prvi uporabil antiohijski patriarh Serapion, ko je Petrov evangelij zavrnil kot ponaredek (Lange 2010, 3). Izraz se nanaša na anonimna

besedila, napisana v obdobju od 200 pr. Kr. do 200 let po Kr., ki nikoli niso bila del kanona. Mednje sodijo: Knjiga Adama in Eve, Abrahamova knjiga, Salomonovi psalmi, Četrta knjiga Makabejcev, Zaveza dvanajsternih očakov itd. Tudi v prvih krščanskih skupnostih, pred imenovanjem kanona štirih evangelijev, ki ga je določil Irenej Lyonski (130–202 po. Kr.), so bili popularni gnostični evangeliji, ki prinašajo dodatne zgodbe o Jezusovem otroštvu in vključujejo osebe, ki jih ne najdemo v Svetem pismu, npr. Jakobov protoevangelij (opisuje Marijino rojstvo in otroštvo ter poroko z Jožefom), Tomažev evangelij (se osredotoča na Jezusovo otroštvo med 5. in 12. letom starosti), Petrov evangelij (dogodki, povezani s sojenjem Jezusu, njegovo smrtjo in vstajenjem), Nikodemov evangelij, Filipov evangelij, Judov evangelij (prikazuje Juda kot edinega apostola, ki je res razumel Jezusa) itd. Med novozavezne apokrifne danes sodi še vrsta drugih besedil, npr. Pismo Petra Filipu, Knjiga Janeza Evangelista, Ptolemejev komentar Janezovega evangelija, Pisma Heroda in Pilata, Pavlovo pismo Seneki, Pismo Klementa Korinčanom, Polikarpovo mučeništvo, Didahe.

Pojem parabiblična literatura se je v znanosti pojavil, da bi izpodrinil pojem predelanih bibličnih tekstov (*rewritten Bible*).^{1 2} Tako je to postala splošna oznaka za besedila, ki parafrazirajo ali dopolnjujejo kanonična biblična besedila. Že po odkritju in objavi Kumranskih rokopisov so nekateri avtorji opredelili ta besedila kot parabiblična.³ Ti teksti so lahko samostojni, ločeni ali pa paralelni biblijskemu tekstu. Nekateri psalmi, ki jih najdemo v Kumranskih rokopisih, so lahko tudi starejši in so morda takrat imeli prav takšno vrednost kot današnji kanonski. Tam najdemo tudi komentarje svetih spisov, kot je *pesharim*, ki jih nekateri avtorji ne umeščajo med parabiblične tekste.⁴ Predpona *para-*, ki najpogosteje nastopa v grških izposojenkah, pomeni *pri* ali *preko* (npr. parabola, paraliza, paradoks); lahko označuje predmete ali dejavnosti, ki so pomožni ali

izpeljani iz osnovne besede (npr. parodija), in zato pomanjkljivi (npr. paranoja); označuje lahko pomožne ali podrejene poklicne vloge (npr. paramedicinski, parapolicija). Raziskovalci večinoma razumejo pojem v prvem smislu kot paralelnost. Ta literatura je lahko relativno blizu bibličnemu tekstu (npr. *Knjiga Jubilejev*), lahko šele v nadaljevanju razvije svojo kompozicijo, pri nekaterih pa je povezava še bolj nejasna in oddaljena (npr. *proto Ester*). To je torej literatura, ki je vzporedna z bibličnim besedilom, vendar brez neposredne povezave z njim.⁵ Daniel K. Falk (2007) je predlagal, naj se raje kot na literarne žanre osredotočimo na strategije, ki opisujejo parabiblična besedila (*parascriptural writings*). Eibert J. C. Tigchelaar (2010) je tovrstna besedila razdelil v dve skupini, da bi jih lahko bolje opredelil in poimenoval: 1) pri prvem tipu kompozicija temelji na zgodnejšem besedilu, ki ga parafrazira, predeluje ali interpretira, npr. Knjiga jubilejev, Psevdo Ezekiel; 2) pri drugem tipu kompozicija ni osnovana na predhodnem besedilu, vendar je pripisana ali tesno povezana z biblijskimi pisci ali figurami, npr. 1 Enoh, Mojzesov apokrif. Vasile Babota (2017) pa je utemeljeno dodal, da ni mogoče z gotovostjo reči, katera besedila so bila takrat del prvega judovskega kanona, kakšen status so imela v različnih skupnostih in katera so bila zgolj sektaška. Tudi ne poznamo namena, s katerim so bila ta besedila zapisana in množično prepisovana.

Drugi pojem – paratekstualna literatura⁶ – se uporablja predvsem pri avtorjih iz nemško in francosko govorečih držav. Navezuje se na teorijo francoskega naratologa Gérarda Genettea.⁷ Pri njem paratekst oz. pribesedilje⁸ vključuje vse tisto, kar spremlja besedilo, npr. uvod, predgovor, naslovi, ilustracije, razlage itd. Termin hipotekst se nanaša na besedilo, ki je služilo kot osnova ali predloga končnemu besedilu, peritekst vključuje notranje elemente (naslovi, predgovori, opombe), epitekst pa vse ostale zunanje elemente (kritike, pisma, intervjuji). Potrebno je

tudi povedati, da je Genette v svojem drugem pomembnem delu *Palimpsests: Literature in the Second Degree* (1982) izraz palimpsest uporabil provokativno kot metaforo, saj pri tem gre zgolj za izbris nekega besedila s papirne ali katere druge podlage, da nanj lahko dodamo novo besedilo, ki po navadi nima kakšne neposredne povezave z izbranim besedilom. Raziskovalci kot paratekst označujejo tako razlage svetih besedil (Midraš), kot tudi druge verzije starozaveznih zgodb (Knjiga Jubilejev). Z reduciranjem pojma parabiblično na paratekstualno so se raziskovalci očitno želeli izogniti klasificiranju tovrstne nekanonične literature kot biblične ali nebiblične ter nasploh povezovanju te literature z judovskimi spisi. Raziskovalci utemeljujejo svojo odločitev na dejstvu, da v času nastanka teh besedil biblični kanon še ni bil izoblikovan (Lange 2010, 16). Vendar se s tem preimenovanjem še vedno ne izognemo vprašanju o povezanosti, (so)obstajanju in (so)vplivanju teh besedil. Kvečjemu bi torej kot paratekstualno literaturo v smislu Genetteove narativne teorije lahko imenovali zgolj komentarje in razlage bibličnih besedil.

JUŽNOSLOVANSKE APOKRIFNE ZBIRKE⁹

Anisava Miltenova je v članku *Paratextual Literature In Action: Historical Apocalypses With The Names Of Daniel And Isaiah In Byzantine And Old Bulgarian Tradition (11th-13th Centuries)*, ki ga je objavila leta 2010 v zborniku *In the Second Degree. Ancient Jewish Paratextual Literature In The Context Of Graeco-Roman And Ancient Near Eastern Literature*, tovrstna besedila prav tako poimenovala kot paratekstualna. V svojem najnovejšem delu *South Slavonic Apocryphal Collections* (2018) pa je ohranila izraz apokrif. Pri obravnavi tovrstnega slovstva se je osredotočila na besedila mešane vsebine (Miscellanea) v južnoslovanskih apokrifnih besedilih. To mešanje različnih žanrov je sicer značilno tudi za več kanoničnih

starozaveznih besedil. Obravnavala je apokrifne vrste o svetem drevesu, pripisane svetemu Gregorju teologu, zgodbe o Adamu in Evi, nato apokrifne vrste besedil o Abrahamu, Davidu in Salamonu, zgodbe o preroku Samuelu, lepemu Jožefu in incestu ter še vrsto zgodb o hudobnih ženah.

Apokrifna vrsta o svetem drevesu je bila v srednjem veku razširjena v bolgarski, srbski in ruski literaturi. Čeprav je govora o trojnosti drevesa, nam anonimni pisec ne podaja njihovih imen. Nasprotno lahko v apokrifni vrsti o Adamu in Evi najdemo cedro, bor in cipreso. Zgodba je podana v sedmih delih: predstavitveni del, kjer se dogodki nanašajo na Adamovo smrt in drevo, ki je zraslo iz njegove krone, v kateri je bil Kristus križan; usoda drugega drevesa, na katerem je bil križan pošten razbojnik; usoda tretjega drevesa, na katerem je bil križan nepravichen razbojnik; vprašanje in odgovor, kako je bilo Božje drevo razdeljeno na tri dele in kakšen je njegov izvor; združitev treh dreves v času gradnje Salomonovega templja; zgodba o Adamovi glavi; in zgodba o dveh razbojnikih.

Apokrifna vrsta besedil o Abrahamu se je v grški in vzhodni tradiciji ohranila le v delu *Testamentum Abrahae* (De morte Abrahami), v staroslovanski tradiciji pa v kar devetih delih. Iz prve polovice 14. stoletja se je v ruskem zapisu ohranilo besedilo *Apocalypsis Abrahae*. Drugi del zgodbe pripoveduje, kako so Abrahama angeli vzeli v nebesa, kjer je imel videnje nebeškega kraljestva. Predvideva se, da je bilo besedilo sprva zapisano v aramejščini v krogu esenov kmalu po letu 70 po. Kr. ter nato prevedeno v grščino. V balkanskih cirilskih rokopisih so ohranjene na primer: Zgodba o pravičnem Abrahamu, Zgodba o Melkizedeku, Zgodba o Abrahamovi smrti, Zgodba o Izaku.

Od apokrifnih vrst besedil o Davidu in Salomonu se v staroslovanski tradiciji pojavljajo na primer Zgodba o preroku in kralju Davidu; Zgodba o tem, kako je David napisal Psalter; Zgodba o tem, kako je bil Psalter najden v morju; Zgodba o tem, kako

je bil napisan evangelij; Zgodba o kralju Salomonu in njegovi ženi; Zgodba o Salomonovi modrosti. Tretja omenjena zgodba govori o tem, kako je David knjigo 345 psalmov vrgel v morje ter pri tem izrekel: »Če je ta beseda resnična, naj se dvigne iz morja.« Knjiga psalmov je ostala v morju 70 let, nato pa se je angel prikazal Salomonu v spanju in mu rekel, naj odide do Tiberijskega morja in vrže mrežo. Tam je našel 153 psalmov, ki jih je posredoval svetu. Omenjena je povezava s 153 ribami, ki jih je našel Jezus in krstil apostole.

Zgodba o preroku Samuelu se pojavlja samo v južnoslovanski rokopisni tradiciji in ni vsebinsko povezana z zgodbo, najdeno v mrtvomorskih zvitkih, niti s starozavezno zgodbo. Babilonski kralj Nebukadnezar je imel prerokške sanje. Zbral je vse preroke, da bi mu razložili sanje, vendar se jih ni spomnil. V jezi jim je rekel, da bi pravi preroki znali razložiti sanje, brez da jim on pove vsebino. Preroku Samuelu je angel med molitvijo razodel kraljeve sanje: bakrena tla, na njih mnogo ovac in za njimi pastir; velika zlata podoba se dviga, vendar skala, ki je zgrmela z gore, uniči podobo. Iz prahu podobe se dvigne orel, bleščč kot sonce. Kralj je potrdil pristnost sanj, Samuel pa mu jih je razložil na sledeči način: bakrena tla predstavljajo celoten svet, ovce so ljudje, pastir pa je kralj. Gora je Božja Mati, orel in skala pa predstavljata Kristusa, ki bo rojen iz Device. Podoba predstavlja Staro zavezo, ki jo bo premagala Nova zaveza, ljudje pa bodo razsvetljeni z resnico. Prerokove besede so se uresničile.

Zgodba o lepem Jožefu je v srednjeveški slovanski literarni tradiciji zelo razširjena. Prevedena so bila dela, kot na primer Homilija o postenju avtorja Janeza Krizostoma; Pridiga o lepem Jožefu avtorja Efrema Sirskega; Pridiga o Jožefovi moči; Zgodba o lepem Jožefu; Zgodba o Jožefu in Asenetu.

Vrsta zgodb o hudobnih ženah obravnava temo dobrega in zla, ki je zelo pogosta v južnoslovanski literaturi, npr. Zgodba o Samsonu; Zgodba o preroku Eliji in kraljici

Jezebeli; Zgodba o Teofanu, gostilničarju. Slednja je ohranjena v 12 kopijah v starobolgarski, srbski in ruski literarni tradiciji.

Zgodba o incestu je pripisana Janezu Krizostomu. Protagonist Pavel je rojen iz incesta med princeso in princem, sestro in bratom, saj so po očetovi smrti želeli ohraniti enotno kraljestvo; če bi se princesa poročila, bi se kraljestvo razdelilo. Da bi se izognili kazni, so otroka vrgli v morje in priložili pismo z razlago resnice njegovega rojstva. Otroka je vzgajal menih in ta je odrasel v močnega in izobraženega moškega. Ker je bil zmagovalec v vojni, so ga povabili k ženitvi s kraljico. Šele po svatbi je prebral pismo in izvedel, da je kraljica njegova mati. Spovedal se je Krizostomu, ki mu je naložil pokoro v izoliranem stolpu sredi morja, ga zaklenil in vrgel ključ v vodo. Dvanajst let kasneje je oče našel ključ v ribi in odšel h grešniku. Našel ga je sijočega kot sonce, opravičenega in rešenega. Zgodba začenja homiletično predstavitev teme in zaključek o Božjem usmiljenju in odpuščanju grehov. Daljša verzija zgodbe je bila razširjena v besedilih mešane vsebine v poznem srednjem veku v 16 primerkih, večinoma bolgarskega izvora.

Zbirka srednjeveških staroslovanskih apokrifnih besedil, ki je do sedaj dostopna javnosti, izpričuje nekatera besedila, ki so se ohranila le v slovanski tradiciji; poleg že zgoraj naštetih naj omenim še Jakobovo lestev (*Sulam Yaakov*) in Drugo knjigo Enoha. Ti teksti poleg še nekaterih zgodnjega nastanka (npr. 3 Baruh, 4 Baruh) so bili verjetno prevedeni iz grščine in nam pomagajo razumeti in rekonstruirati judovsko obdobje pred letom 70 po Kr.

LITERATURA

Babota, Vasil. 2017. The Parabiblical Texts. From Biblical Texts to Pesharim. *Hen* 39/1.

Falk, Daniel K. 2007. *The Parabiblical Texts: Strategies for Extending the Scriptures among the Dead Sea Scrolls*. London: T & T Clark International.

Lange, Armin. 2010. In The Second Degree: Ancient Jewish Paratextual Literature In The Context Of Graeco-Roman And Ancient Near Eastern Literature. *In the Second Degree. Ancient Jewish Paratextual Literature In The Context Of Graeco-Roman And Ancient Near Eastern Literature*. Leiden, Boston: Brill.

Miltenova, Anisava. 2018. *South Slavonic Apocryphal Collections*. Sofia.

Tigchelaar, Eibert J. C. 2010. "Dead sea scrolls". V: *The Eerdmans Dictionary of Early Judaism*, 169171. J. J. Collins in D. C. Harlow (ur.). Michigan, Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.

Scripture and Tradition in Judaism: Haggadic Studies (studia Post-biblica 4).

² Pojavijo se še naslednji pojmi: **expanded bible, paraphrased bible, the bible rewritten and expanded, reshaped bible, bible-related works in distorted bible**.

³ Glej še: H. W. Attridge, T. Elgvin, J. Milik, S. Olyan, J. Strugnell, E. Tov, J. VanderKam and S. White, in consultation with J. C. VanderKam. 1994. Qumran Cave 4.8. Parabiblical Texts, Part 1 (DJD 13); Reinhard G. Kratz. 2015. **Historical & Biblical Israel: The History Tradition, and Archives of Israel and Judah**.

⁴ Glej: Babota, Vasil. 2017. The Parabiblical Texts. From Biblical Texts to Pesharim. *Hen* 39/1.

⁵ Glej: Garcia Martinez, Florentino. 1994. **The Dead Sea Scrolls Translated**.

⁶ Glej: Lange, Armin (ur.). 2010. **In The Second Degree: Ancient Jewish Paratextual Literature In The Context Of Graeco-Roman And Ancient Near Eastern Literature**; Lange, Armin. 2009. **The Significance Of The Pre-Maccabean Literature From The Qumran Library For The Understanding Of The Hebrew Bible**.

⁷ Glej: **Paratexts. Thresholds of Interpretation**, 1997.

⁸ Glej: Jež, Niko. 2002. Pribesedilje kot sredstvo inovacije v poljski in slovenski prozi med obema vojnama (Stanisław I. Witkiewicz in Vladimir Bartol). **Slovenski roman = The Slovene novel = Slovenski roman: povzetki predavanj = summaries = rezjume dokladov**.

⁹ Vsa besedila so dostopna na povezavi: <http://repertorium.obdurodon.org/>

¹ Glej še: Ginsberg, Harold I. 1957. Theological Studies 28; Reeves, John C. 2001. „Toward a Rapprochement of Bible and Qur'an," abridged as „The Flowing Stream: Qur'anic Interpretations and the Bible," Religious Studies News: SBL Edition 2.9; Meier, John P. 2003. „The Historical Jesus and the Historical Law: Some Problems within the Problem." Catholic Biblical Quarterly 65; Vermes, Geza.